

HIDROGEOTERMALNI RESURSI SRBIJE NEISKORIŠĆENO BOGATSTVO

*Mihailo MILIVOJEVIĆ¹,
Mića MARTINOVIĆ¹,
Nataša ĐOKIĆ²*

Na teritoriji Srbije van Panonskog basena, u terenima izgrađenim od tvrdih stena nalazi se 159 prirodnih izvora termalnih voda sa temperaturom većom od 15°C. Rezultati dosad izvedenih istraživanja pokazuju da korišćenje geotermalne energije u Srbiji u energetske svrhe može biti dragoceno u njenom energetskom bilansu.

Ključne reči: izvor termalne vode, istraživanja, temperatura, korisna energija

IAKO JE POVRŠINA SRBIJE RELATIVNO MALA (oko 88.000 km²) njen geološki i geotektonski sastav je veoma složen. Posledica svega toga su interesantne geotermalne karakteristike njene teritorije. Prvi prikaz nekih vrsta geotermalnih resursa na teritoriji Srbije dao je krajem 19. veka u knjizi „Izdanske vode” Svetolik Radovanović (1897). Radovanović je bio jedan od prvih srpskih geologa i hidrogeologa i može se smatrati „ocem” srpske hidrogeologije i geotermologije. Pomenuta knjiga je jedna od najstarijih iz ove oblasti u svetu. Geotermalna istraživanja u Srbiji su započeli hidrogeolozi 1974. godine. Do danas ona su vršena samo za hidrogeotermalne resurse.

Geološke karakteristike

Na teritoriji Srbije se nalaze velike geotektonske jedinice koje pripadaju Alpском orogenu: Dinaridi, Srpsko-makedonski masiv, Karpato-balkanidi i Panonski basen, i mali deo Mezijske platforme (Grubić, 1974). Dinaridi imaju najveće prostranstvo na teritoriji Srbije. Njih sačinjavaju najvećim delom stene mezozojske starosti od kojih su najznačajnije: debele naslage karstifikovanih trijaskih krečnjaka i dolomita; ofiolitski melanz jurske starosti i naslage krednog fliša. Rodopi, odnosno Srpsko-Makedonski masiv je sačinjen od metamorfnih

¹ Rudarsko-geološki fakultet Univerziteta u Beogradu

² Gradska uprava Grada Beograda, Sekretarijat za zaštitu životne sredine

stena proterozojske starosti velike debljine: gnajsevi, mikašisti, različiti škriljci, mermeri, kvarciti, granitoidi, magmatiti, itd. Proterozijски kompleks Srpsko-makedonskog masiva pruža se preko istočne Makedonije i severne Grčke do Turske, i dalje na istok. Srpsko-makedonski masiv predstavlja u stvari gornje delove „granitnog” sloja zemljine kore na teritoriji Srbije. Unutar Srpsko-makedonskog masiva prisutne su i magmatske, odnosno intruzivne-granitoidne i vulkanske stene tercijarne starosti (Milivojević, 1992). Karpato-balkanidi su formirani u toku mezozoika kao karbonatna platforma odvojena Srpsko-makedonskim masivom od Dinarida. Najveći deo ove jedinice čine trijaski, jurski i kredni krečnjaci. Panonski basen, tj. njegov jugoistočni deo na teritoriji Srbije je sačinjen od sedimenata paleogene, neogene i kvartarne starosti čija ukupna maksimalna debljina dostiže oko 4.000 metara.

Hidrogeotermalni resursi

Na teritoriji Srbije van Panonskog basena, tj. u terenima izgrađenim od tvrdih stena nalazi se 159 prirodnih izvora termalnih voda sa temperaturom većom od 15°C. Najveću temperaturu od njih imaju termalne vode izvora u Vranjskoj banji (96°C), zatim u Jošaničkoj banji (78°C), Sijarinskoj banji (72°C), Kuršumlijskoj banji (68°C), Novopazarskoj banji (54°C) itd. (tabela 1). Ukupna izdašnost svih prirodnih izvora je oko 4.000 kg/s. Najveću izdašnost imaju termalni izvori iz karstifikovanih krečnjaka mezozojske starosti, a zatim termalni izvori u granitoidnim i vulkanskim stenama tercijarne starosti. Najveći broj termalnih izvora nalazi se u Dinaridima, zatim u Karpato-balkanidima, pa u Srpsko-makedonskom masivu. Najmanji broj je u Panonskom basenu i u području Mezijske platforme, samo po jedan. U odnosu na nadmorsku visinu najveći broj termalnih izvora nalazi se u intervalu od 200–300 m, odnosno ispod nadmorske visine od 600 m nalazi se više od 90 odsto svih termalnih izvora. Prema sadašnjem stepenu poznavanja geološkog sastava i hidrogeotermalnih karakteristika terena do dubine od 3.000 m, na teritoriji Srbije postoji 60 konvektivnih hidrogeotermalnih sistema. Od tog broja 30 se nalazi u Dinaridima, 20 u Karpato-balkanidima, i po pet u Srpsko-makedonskom masivu i u području Panonskog basena, tj. u podlozi njegovih tercijarnih sedimenata. U sedimentnim basenima koji su ispunjeni stenama paleogene i neogene starosti prisutni su konduktivni hidrogeotermalni sistemi. Najveći broj njih pripada Panonskom basenu na teritoriji Vojvodine, tj. severne Srbije. Ostali su manjeg značaja i uglavnom su međusobno slabo povezani, a ima ih 14.

Panonski Basen. U području ove geotektonske jedinice, koja ujedno predstavlja i posebnu geotermalnu provinciju (Milivojević, 1989), i jedan složen hidrogeotermalni konduktivni sistem sa više međusobno odvojenih rezervoara, izdvojene su četiri grupe rezervoara po dubini.

Prva grupa se nalazi u kvartarnim i gornjopliocenskim sedimentima ukupne maksimalne debljine do 2.000 m. Rezervoare predstavljaju peskovi i šljunkovi. Maksimalna temperatura termalnih voda u njima je do 120°C. Prosečna izdašnost bušotina pri samoizlivu je 1–13 kg/s. Ukupna mineralizacija termalnih voda je od 1–9 g/kg, najčešće 3–5 g/kg. Po

hemijskom sastavu termalne vode su $\text{HCO}_3\text{-Na}$ tipa. Izlazna temperatura vode pri samoizlivu je najčešće $40\text{--}55^\circ\text{C}$, a maksimalna 82°C (Tonić i dr, 1989).

Druga grupa rezervoara se nalazi u sedimentima donjeg pliocena i panona. Rezervoare predstavljaju peščari čija je poroznosti manja nego rezervoara prve grupe. Termalne vode u njima su $\text{HCO}_3\text{-Cl-Na}$ tipa sa ukupnom mineralizacijom $4\text{--}20$ g/kg, najčešće $5\text{--}12$ g/kg. Maksimalne temperature termalnih voda u ovoj grupi rezervoara su do 160°C . Izdašnost termalnih voda iz bušotina pri samoizlivu je prosečno od $2,5\text{--}5$ kg/s, a izlazna temperatura pri samoizlivu iz bušotina je prosečno $50\text{--}65^\circ\text{C}$.

Treća grupa rezervoara nalazi se u bazalnom (najdonjem) delu neogenih ili paleogenih sedimenata. Njih čine miocenski krečnjaci, peščari, bazalni konglomerati i bazalne breče. Termalne vode u njima imaju visoku mineralizaciju (do 50 g/kg). Po hemijskom sastavu termalne vode su $\text{HCO}_3\text{-Na}$ tipa. Izdašnost termalnih voda iz bušotina pri samoizlivu je prosečno $5\text{--}10$ kg/s, a izlazna temperatura $40\text{--}50^\circ\text{C}$.

Četvrtu grupu rezervoara predstavljaju stene mezozojske i paleozojske starosti u podlozi paleogenih i neogenih sedimenata. Najvažnije rezervoare ove grupe predstavljaju karstifikovani i ispucali trijaski krečnjaci i dolomiti. Daleko od oboda basena i na dubinama većim od 1.500 m termalne vode u trijaskim krečnjacima su Cl-Na tipa. U obodnom delu basena, gde je debljina neogenih sedimenata preko trijaskih krečnjaka do 1.000 m i gde je vodom zamena aktivna termalne vode su $\text{HCO}_3\text{-Na}$ tipa sa ukupnom mineralizacijom do 1 g/kg. Prosečna izdašnost bušotina pri samoizlivu je 12 kg/s, a iz delova rezervoara bliže obodnom delu basena do 40 kg/s. Izlazna temperatura termalnih voda je $40\text{--}60^\circ\text{C}$.

Dinaridi. U ovoj geotermalnoj provinciji hidrogeotermalni sistemi su različiti po tipu, vrsti rezervoara i njegovom prostranstvu, itd. To je posledica raznovrsnog geološkog sastava terena. Najveće prostranstvo imaju stene mezozojske starosti: 1) karsni tereni od trijaskih krečnjaka i dolomita; 2) ofiolitski melanž sa velikim peridotitskim masivima jurske starosti čije je poreklo vezano za subdukciju Dinaridske ploče pod Panonsku i Rodopsku ploču; 3) kredni fliš; 4) paleozojske metamorfne stene; 5) granitoidne i vulkanske stene paleogene i neogene starosti, i 6) izolovani sedimentni baseni neogene starosti. Hidrogeotermalni sistemi su formirani u područjima: 1) neogenih sedimentnih basena sa rezervoarima od trijaskih krečnjaka u njihovoj podlozi; 2) u područjima peridotitskih masiva i ofiolitskog melanža sa rezervoarima od trijaskih krečnjaka; 3) u područjima granitoidnih intruzija i njihovih vulkanita sa rezervoarima od istih stena, i 4) u područjima paleozojskih metamorfita sa rezervoarima od mermera i kvarcita. Najbolji rezervoari su trijaski krečnjaci. Termalne vode u njima su male mineralizacije (< 1 g/kg), $\text{HCO}_3\text{-Na}$ ili $\text{HCO}_3\text{-Ca-Mg}$ tipa. Izdašnost izvora je velika, do 400 kg/s, a istražnih bušotina do 60 kg/s. Maksimalna izlazna temperatura termalne vode pri samoizlivu je do 80°C . Drugi po značaju su rezervoari u granitoidnim intruzijama i njihovim obodnim termometamorfisanim ispucalim zonama. Termalne vode u njima su male ukupne mineralizacije (> 1 g/kg), $\text{HCO}_3\text{-Na}$ tipa, sa maksimalnom izdašnošću do 15 kg/s. Maksimalna izlazna temperatura termalnih voda je do 78°C . Termalne vode u paleozojskim metamorfita su retke. Izvori su male izdašnosti (< 1 kg/s), niske tem-

perature ($< 20^{\circ}\text{C}$), ukupne mineralizacije 5–7 g/kg, $\text{HCO}_3\text{-Na}$ tipa i sa velikim sadržajem slobodnog CO_2 gasa.

Srpsko-Makedonski masiv. U ovoj geotermalnoj provinciji prisutna su dva tipa hidrogeotermalnih sistema. Prvi od njih je sistem formiran u metamorfnom kompleksu protezojske starosti sa rezervoarom u mermerima i kvarcitima debljine do 1.500 m.

Tabela 1. Osnovni podaci o najvažnijim hidrogeotermalnim lokalnostima i rezervoarima hidrogeotermalnih sistema

Lokacija	Geografske koordinate (do najbližeg 0,5 stepena)		Rezervoar		Stepen istraženosti ³	Temperatura u rezervoaru $^{\circ}\text{C}$	
	X	Y	Litološki sastav ¹⁾	MIN ²⁾ mg/kg		Posredno određena	Izmerena
Bogatić	45° 00'	19° 30'	L	860	P	90	80
Debrč	44° 30'	20° 00'	L	740	P	70	57
Indija	45° 00'	20° 00'	L	953	P	70	60
Kupinovo	45° 00'	20° 00'	L	835	P	70	54
Vrdnik	45° 00'	20° 00'	L	1040	N	60	38
Metković	45° 00'	19° 30'	S	1436	R	90	63
Dublje	45° 00'	19° 30'	L	986	P	85	50
Koviljača	44° 30'	19° 00'	L	1412	F,U	40	30
Radalj	44° 30'	19° 00'	G	152	P	60	28
Mladenovac	44° 30'	21° 00'	L	7182	F,U	90	54
Arandelovac	44° 00'	20° 30'	L	4293	F,U	60	34
Vranjska banja	42° 30'	22° 00'	G,M	1418	P,U	150	96
Sijarinska banja	43° 00'	21° 00'	M	4753	P,U	130	76
Jošanička banja	43° 30'	21° 00'	G,M	326	P,U	130	78
Lukovska banja	43° 00'	21° 00'	L	1980	P,U	90	67
Kuršumlijska banja	43° 00'	21° 00'	L,M,V	3142	F,U	140	68
Banjska	43° 00'	21° 00'	L,V	1780	N,U	120	50
Šarbanovac	44° 00'	22° 00'	V	313	R	100	29
Sumrakovac	44° 00'	22° 00'	V	425	R	100	24
Sisevac	44° 00'	21° 30'	L	545	R	40	26
Kravlje	43° 30'	22° 00'	L	562	R	40	33
Miljkovac	43° 30'	22° 00'	L	586	N	40	33
Suva česma	43° 00'	21° 30'	M	4275	P	60	24
Zvonačka banja	43° 00'	22° 30'	L	416	N	60	28
Rgošte	43° 30'	22° 00'	L	508	F	45	30
S. Palanka	44° 30'	21° 00'	L	7960	P,U	75	56

Lokacija	Geografske koordinate (do najbližeg 0,5 stepena)		Rezervoar		Stepen istraženosti ³	Temperatura u rezervoaru °C	
	X	Y	Litološki sastav ¹⁾	MIN ²⁾ mg/kg		Posredno određena	Izme-rena
N. Pazar	44° 00'	20° 30'	L	1614	P,U	120	52
Mataruge	44° 00'	20° 30'	V	1495	F,U	110	43
Ribarska banja	43° 30'	21° 30'	M,G	418	F,U	110	44
Pećka banja	43° 00'	20° 30'	L	851	R,U	80	48
Bujanovačka banja	42° 30'	22° 00'	S,G	4839	F,U	70	43
Gamzigradaska banja	44° 00'	22° 00'	L	651	F,U	80	42
Ovčar banja	44° 00'	20° 00'	L	713	P,U	60	38
Vrnjačka banja	43° 30'	21° 00'	M	2870	F,U	120	36
Niška banja	43° 00'	22° 00'	L	430	F,U	60	37
Pribojska banja	43° 30'	19° 30'	L	405	P,U	60	36
Klokot banja	42° 30'	21° 30'	V,M	3480	P,U	80	34
Brestovačka banja	44° 00'	22° 00'	V	714	F,U	100	40
Soko banja	44° 00'	22° 00'	L	562	F,U	55	40
Rajčinovića banja	43° 00'	20° 00'	L	2910	P,U	100	36
Prolom banja	43° 00'	21° 30'	V	245	P,U	60	31
G. Trepča	44° 00'	20° 30'	V	570	P,U	50	30
Palić	46° 00'	20° 00'	S	3380	F,U		48
Kanjiža	46° 00'	20° 00'	S	3640	F,U		41
Prigrevica	46° 00'	19° 00'	S	6045	F,U		54
Kula	45° 30'	19° 30'	S	3619	F,U		53
Kikinda	46° 00'	20° 30'	S	3910	F,U		50
Srbobran	45° 30'	20° 00'	S	3633	F,U		63
B. Petrovac	45° 30'	19° 30'	S	842	F,U		46
Mokrin	46° 00'	20° 30'	S	2928	F,U		51
Melenci	45° 30'	20° 30'	S	2680	F,U		33
Vrbas	45° 30'	20° 00'	S	4520	F,U		51
Temerin	45° 30'	20° 00'	S	3640	F,U		41
B. P. Selo	46° 00'	20° 00'	S	1718	F,U		43
Bečej	45° 30'	20° 00'	S	4012	F,U		63

(¹⁾ L – krečnjaci; S – peskovi; D – dolomiti; G – graniti; M – metamorfiti; V – vulkaniti; ²⁾ Ukupna mineralizacija termalne vode: MIN; ³⁾ N – Identifikovan lokalitet, neoce-njen; R – Regionalna ocena; P – Započeta detaljna istraživanja; F – završena istraživanja; U – Komercijalno korišćenje)

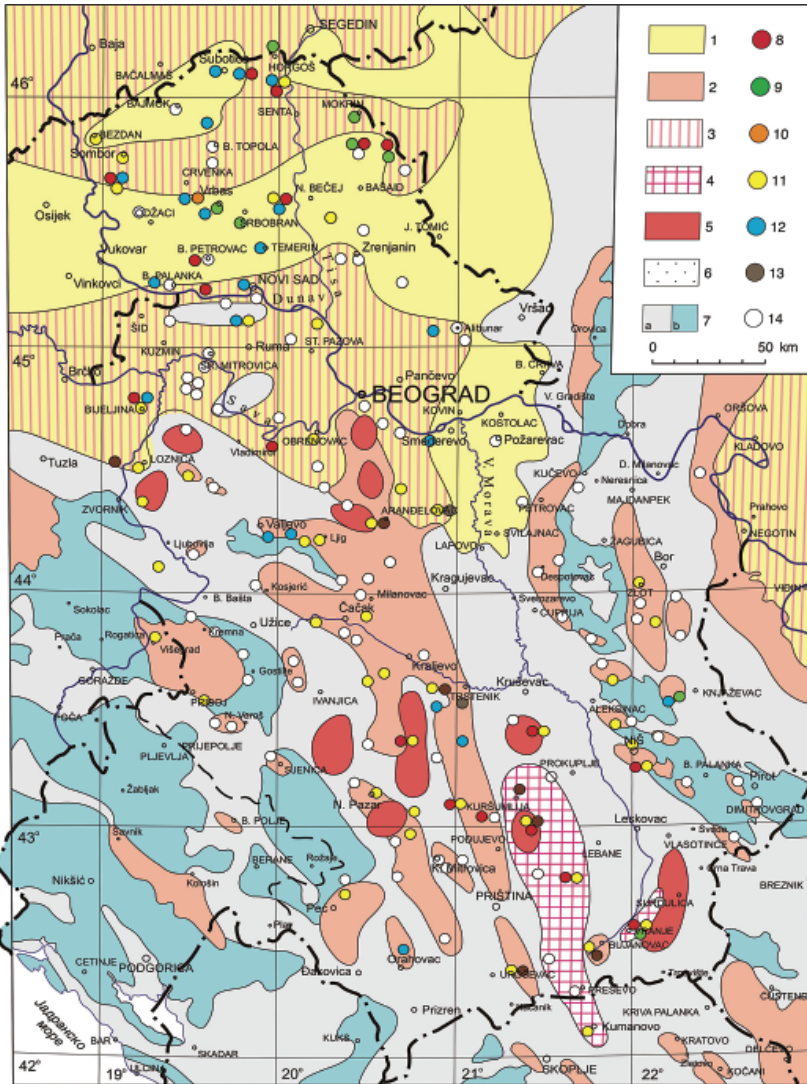
Termalne vode u njima imaju ukupnu mineralizaciju od 5–6 g/kg. Po hemijskom sastavu to su $\text{HCO}_3\text{-Na-Cl}$ vode sa veoma velikim sadržajem slobodnog CO_2 . Gas CO_2 nastaje termolizom mermera na temperaturi iznad 100°C u prisustvu vode što je dokazano izotopskim ispitivanjima (Milivojević, 1990). Temperatura termalnih voda na izvorima je od $24\text{--}72^\circ\text{C}$, a isticanje se vrši po mehanizmu „gas-lift” usled visokog sadržaja gasa CO_2 . Drugi tip hidrogeotermalnih sistema je formiran u kontaktnim i obodnim zonama granitoidnih intruzija neogene starosti. Rezervoare predstavljaju granitoidne stene, metamorfne i kontaktno-metamorfne stene intenzivno ispucale usled zagrevanja i hlađenja. Termalni izvori Vranjske banje pripadaju ovom tipu sistema i imaju najveću temperaturu u Srbiji, $80\text{--}96^\circ\text{C}$. Mineralizacija termalnih voda je od 0,1–1,2 g/kg. Po tipu, termalne vode su $\text{HCO}_3\text{-Na-SO}_4\text{-Cl}$. Izdašnost izvora je do 80 kg/s.

Karpato-Balkanidi. U ovoj geotermalnoj provinciji ima mnogo hidrogeotermalnih sistema. Većina njih je formirana u područjima izolovanih sedimentnih jezerskih basena neogene starosti. Njihove rezervoare predstavljaju karstifikovani trijaski, jurski i kredni krečnjaci. Termalni karsni izvori imaju izdašnost i do 100 kg/s a temperaturu do 38°C . Ukupna mineralizacija je do 0,7 g/kg a tip voda $\text{HCO}_3\text{-Ca}$. Drugi tip hidrogeotermalnih sistema u ovoj geotermalnoj provinciji formiran je u području gornjokrednog paleorifta istočne Srbije u kome su mezozojski krečnjaci isprobijani i prekriveni andezitskim lavama i piroklastitima velike debljine. Termalne vode imaju mineralizaciju do 0,8 g/kg a po tipu su $\text{SO}_4\text{-Na-Cl}$ ili ako su iz krečnjaka $\text{HCO}_3\text{-Na-SO}_4\text{-Cl}$. Temperatura termalne vode na izvorima je do 43°C . Izdašnost izvora se kreće do 10 kg/s.

Glavni rezultati hidrogeotermalnih istraživanja

Geotermalna istraživanja u Srbiji su započela 1974. godine. Godinu dana kasnije izvršena je prva preliminarna ocena geotermalnog potencijala njene teritorije (Milivojević i dr., 1975; Alimpić, 1975). Izrada druge, detaljnije regionalne ocene geotermalnih resursa započela je 1981, a završena 1988. godine (Milivojević, 1989). Uporedo sa ovim regionalnim ocenama vršena su istraživanja pojedinih poznatih hidrogeotermalnih sistema. U srpskom delu Panonskog basena prva bušotina dubine 1.454 m izbušena je 1969. godine, a druga do dubine 2.509 m izbušena je 1974. godine. Od 1977. do 1988. izbušeno je ukupno 58 bušotina ukupne dubine oko 50.000 m. Ukupna izdašnost svih ovih bušotina je oko 550 kg/s a toplotna snaga oko 48 MW (računato za $T = T - 25^\circ\text{C}$) (Tonić i dr., 1989). U ostalim geotermalnim provincijama izbušeno je do 1992. godine 45 istražinih bušotina ukupne dubine oko 40.000 m. Od njih su samo tri do dubine 1.800 m, četrnaest dubine 1.000 – 1.500 m, trinaest dubine 500 – 1.000 m i petnaest dubine 300 – 500 m. Većina od ovih istražinih bušotina su sa samoizlivom termalnih voda i služe kao eksploatacione. Ukupna izdašnost ovih bušotina je oko 500 kg/s. Ukupna toplotna snaga svih ovih bušotina je oko 108 MW, odnosno ukupna toplotna snaga svih pozitivnih istražinih bušotina na teritoriji Srbije pri

Slika 1. Karta geotermalnih resursa (1 – hidrogeotermalna nalazišta u stenama kenozojske starosti; 2 – hidrogeotermalna nalazišta u stenama mezozojske starosti; 3 – hidrogeotermalna nalazišta u stenama mezozojske starosti ispod stena kenozojske starosti; 4 – hidrogeotermalna nalazišta u stenama prepaleozojske starosti; 5 – petrogeotermalna nalazišta u granitoidnim stenama tercijarne starosti; 6 – hidro-petrogeotermalna nalazišta do dubine 200 m za eksploataciju geotermalne toplote pomoću toplotnih pumpi; 7 – područja bez značajnih hidrogeotermalnih nalazišta: a – tereni od stena paleozojske i prepaleozojske starosti, b – karstni tereni; Korišćenje resursa: 8 – za grejanje; 9 – za proizvodnju hrane; 10 – u industriji; 11 – za balneoterapiju; 12 – za rekreaciju i sport; 13 – za proizvodnju pakovane vode; 14 – pojave koje se ne koriste)

samoizlivu termalnih voda je oko 156 MW. Ukupna toplotna snaga svih prirodnih izvora i bušotina je oko 320 MW (računato za $\Delta T = T - 12^{\circ}\text{C}$).

Korišćenje hidrogeotermalne energije

Korišćenje geotermalne, odnosno hidrogeotermalne energije ili termalnih voda u Srbiji se obavlja uglavnom na tradicionalan način, tj. najviše u balneološke i sportsko-rekreacione svrhe (tabela 2). Postoje arheološki dokazi da je to činjeno i od strane Rimljana na lokacijama danas najpoznatijih banja: Vrnjačke, Niške i Gamzigradske. U Srbiji danas ima 59 banja gde se termalne vode koriste za balneološke, sportsko-rekreacione i turističke svrhe. U njih 15 postoje veoma moderni rehabilitacioni centri. Korišćenje geotermalne energije za grejanje i druge energetske svrhe je u početnoj fazi i veoma skromno u odnosu na potencijalnost i resurse. U hidrogeotermalnom sistemu Panonskog basena koriste se termalne vode iz 23 bušotine. Energetsko korišćenje je počelo 1981. godine. Vode iz dve bušotine se koriste za proizvodnju povrća u staklenicima. Tri bušotine se koriste u stočarstvu za zagrevanje farmi za uzgoj svinja, dve u fabrikama kože i tekstila u proizvodnom procesu, tri za zagrevanje poslovnih prostorija, a vode iz trinaest bušotina se koriste u banjaskim i sportsko-rekreacionim i turističkim centrima. Ukupna toplotna snaga svih ovih bušotina koje se aktivno koriste je 24 MW (Tonić i dr., 1989). Van Panonskog basena termalne vode se koriste za grejanje na nekoliko lokaliteta. Prvo korišćenje za te svrhe je započelo pre 40 godina u Vranjskoj banji. Tu se termalnom vodom zagreva staklenik za proizvodnju cveća, živinarska farma, jedna industrijska tekstilna hala i prostorije banjaskog rehabilitacionog centra. Veliki hotelski i rehabilitacioni centar sa plivačkim bazenom zagreva se u Kuršumlijskoj banji. U Niškoj banji izgrađen je sistem za grejanje hotelsko-turističkog i rehabilitacionog centra sa toplotnim pumpama snage šest megavata, koji koristi termalne vode temperature 25°C . Na isti način koriste se termalne vode sa temperaturom od 30°C u Prolom banji. U Sijarinskoj banji se termalnim vodama direktnim korišćenjem zagreva hotel i rehabilitacioni centar. Isto to se čini i u Ribarskoj banji. U Lukovskoj banji termalne vode se koriste za zagrevanje fabrike tepiha i nekoliko drugih manjih objekata. U Debrcu se termalne vode koriste za zagrevanje plastenika od 4,5 ha. Ukupna instalisana toplotna snaga na svim lokacijama iznosi 74 MW_t (tabela 3), a sa toplotnim pumpama 86 MW_t . Za intenzivno korišćenje termalnih voda u agro i akvakulturi, i za toplifikaciju naselja najbolje su mogućnosti na području zapadno od Beograda, do reke Drine, tj. u Posavini, Sremu i Mačvi. Rezervoar su trijaski krečnjaci i dolomiti debljine $> 500 \text{ m}$, koji leže ispod neogenih sedimenata. Naročito su povoljne mogućnosti u Mačvi, jer je dubina do rezervoara $400 - 600 \text{ m}$, a temperatura vode 80°C . Pored toga, izrađene studije pokazuju da je na bazi eksploatacije termalnih voda u Mačvi moguća toplifikacija gradova: Bogatić, Šabac, Sremska Mitrovica i Loznica sa ukupno 150.000 stanovnika.

Tabela 2. Stanje korišćenja hidrogeotermalne energije u Srbiji

Lokacija	Vrsta korišćenja	Izdašnost kg/s	Temperatura °C		Iskorišćena energija TJ/god.
			Ulazna	Izlazna	
Kanjiza – 1	D/B	5.0	41	26	9.89
Kanjiza – 2	D/B	14.0	65	26	72.02
Kula – 1	B	9.5	50	25	46.16
Kula – 2	I	8.3	53	25	30.65
Kula – 4	I	8.5	51	26	28.03
B. Petrovac – 1	G	16.7	46	25	46.26
B. Petrovac – 2	A	7.8	45	24	21.60
Prigrevica	D/B	21.0	54	25	80.33
Srbobran	G	11.7	63	24	60.18
Kikinda – 1	D	6.2	50	27	18.81
Kikinda – 2	F	15.2	51	26	50.12
Mokrin	F	10.5	51	26	34.62
Vrbas	B	4.3	51	23	13.26
Temerin	B	20.0	41	25	39.57
B. P. Selo	F	10.0	43	26	34.29
Bečej	D	19.4	65	24	104.91
Vranjska banja	I/F/D/B/G	77.0	96	50	467.20
Sijarinska banja	D/B	7.4	76	25	49.78
Jošanička banja	D/B	17.0	78	40	85.21
Lukovska banja	D/B	12.0	67	35	50.65
Kuršumlija	D/B	20.0	68	25	113.43
Mladenovac	B	19.0	53	25	70.17
Palanka	B	13.0	56	25	53.16
N. Pazar	B	10.0	52	28	31.65
Mataruge	B	47.0	43	24	117.79
Ribarska banja	D/B	37.0	44	25	92.73
Pečka banja	B	4.0	36	25	5.80
Ilidža (Peć)	B	17.5	48	26	50.78
Bujanovačka banja	D/B	7.0	43	24	17.54
Gamzigrad	D/B	10.0	42	24	23.74
Ovčar banja	D/B	50.0	38	27	72.54
Vrnjačka banja	B	5.0	36	25	7.25
Niška banja	D/B	60.0	37	25	94.97
Pribojska banja	B	70.0	36	30	55.40
Klokot	B	15.0	34	25	17.80
Koviljača	B	130.0	30	24	102.88
Brestovačka banja	B	3.0	40	30	3.96
Rajčinovića banja	B	8.0	36	28	8.44
Bukovička banja	B	15.0	34	28	11.87
Prolom banja	B	15.0	31	24	13.84
G. Trepča	B	20.0	30	24	15.82
Debrč – 1	D	15.0	53	48	9.89
UKUPNO					2335

(Vrsta korišćenja: I = Industrija; A = Sušenje poljoprivrednih proizvoda; F = uzgoj riba, svinja i živine; D = grejanje stanova; B = Rekreacija i balneologija; G = Staklenici;

Mogućnosti korišćenja hidrogeotermalne energije

Rezultati dosad izvedenih istraživanja pokazuju da korišćenje geotermalne energije u Srbiji u energetske svrhe može biti značajno u njenom energetskom bilansu. Rezerve geotermalne energije u rezervoarima hidrogeotermalnih sistema se procenjuju na oko 400×10^6 tona termalno ekvivalentne nafte. Postoje velike mogućnosti primene toplotnih pumpi na podzemne vode iz aluvijalnih naslaga pored većih reka. Rezerve geotermalne energije u tom resursu su za 50 odsto veće od ekvivalentne toplotne energije rečnih tokova Srbije (Milivojević, 2005).

Tabela 3. Stanje korišćenja hidrogeotermalne energije po vrsti primene

Vrsta korišćenja	Instalisana toplotna snaga MWt	Proizvedena toplota TJ/god
Zagrevanje prostorija (direktno korišćenje)	18,5	575
Balneologija i rekreacija	36,0	1.150
Sušenje žitarica	0,7	22
Staklenici	8,4	256
Ribarstvo i stočarstvo	6,4	211
Procesi u industriji	3,9	121
Zagrevanje toplotnim pumpama	12,0	80
UKUPNO	86,0	2.415

Mogućnosti korišćenja drugih geotermalnih resursa

Pored navedenih geotermalnih resursa, na teritoriji Srbije postoje i veoma povoljne mogućnosti za eksploataciju geotermalne energije iz izdanskih voda u aluvijalnim i neogenim sedimentima, i geotermalne energije u onim delovima terena do dubine od 150 m gde nema značajnih hidrogeotermalnih kolektora i izdanskih voda. Eksploatacija tih geotermalnih resursa može se vršiti samo pomoću toplotnih pumpi. Broj korisnika ovih resursa procenjuje se na 500 do 800 hiljada. Značaj korišćenja ovih resursa je u tome što se njima oslobađaju najmanje dve trećine sadašnje potrošnje električne energije za grejanje individualnih potrošača, tj. domaćinstava. Po našoj proceni oslobodilo bi se najmanje 2.000 MW_e od sadašnje ukupne snage svih elektrana, koja iznosi oko 8.200 MW_e.

Zaključak

Geotermalna energija u Srbiji može da odigra značajnu ulogu u povećavanju potrošnje rentabilne energije, koja je prihvatljiva sa stanovišta očuvanja životne sredine. Da bi se to postiglo, geotermalna energija mora da se uvrsti u primarne energetske resurse, tj. mora da dobije ravnopravan status sa ugljem, naftom, gasom i drugim fosilnim izvorima energije.

Eksploatacija i korišćenje geotermalne energije mora da postane imperativ, jer se radi o najvrednijoj prirodnoj energiji za čije korišćenje nije potrebna nikakva konverzija. Ona ne povećava prirodni efekat staklene bašte, ne dovodi do promena klime, ne razara ozonski omotač i ne dovodi do pojave kiselih kiša. Sve te veoma štetne efekte za okolinu, od kojih će značajno zavisiti opstanak ljudske vrste, izazivaju otpaci nastali sve većim sagorevanjem fosilnih goriva (CO_2 , SO_2 , CH_4 , NO_x).

Literatura

- Alimpić, S., 1985. Geotermalna potencijalnost i korišćenje geotermalne energije u Vojvodini. Zbornik radova Simpozijuma o geotermalnoj energiji, Beograd, str. 35–41.
- Grubić, A., 1980. Geologija Jugoslavije. 26. Svetski geološki kongres, Pariz, Zbornik radova, str. 49.
- Milivojević, M., 1985. Geotermalna istraživanja granitoidnog masiva Kopaonika i korišćenje geotermalne energije za zagrevanje prostora. Projekat, RGF, nepublikovano, Beograd.
- Milivojević, M., 1989. Ocena geotermalnih resursa teritorije SRS van SAP. Doktorska disertacija. RGF. Univerzitet u Beogradu, str. 458.
- Milivojević, M., 1990. Assessment of The Geothermal Resources of Serbia. Geothermal Resources Council Transactions, Vol. 14, Part II, p. 933–936.
- Milivojević, M., 1992. Age of Tertiary Magmatism Rocks in the „Vardar Zone” on Serbian Territory using K/Ar Method and its Geothermal Importance. In: Abstracts, Vol. 3/3, 29th Intern. Geological Congress, Kyoto, Keirin Assoc., Kyoto, str. 844–845.
- Milivojević, M. & Martinović, M., 2005. Geothermal energy possibilities, exploration and future prospects in Serbia. Proceedings of the World Geothermal Congress 2005, April 24–29, 2005, Antalya, Turkey.
- Radovanović, S., 1897. Podzemne vode: kolektori, izvori, bunari, termalne i mineralne vode. Srpska književna zadruga 42, Beograd, str. 152.
- Tonić, S., Milosavljević, S., Vidović, S. and Agatonović, V., 1989. Rezultati istraživanja i korišćenja geotermalnih voda u Vojvodini. Žurnal YU Komiteta Svetskog naftnog kongresa, Nafta (40), Br. 10, Zagreb, str. 593–600.

Abstract: Serbia's Hydrothermal Resources – Untapped Riches

In the territory of Serbia, outside the Panonian Basin, i.e. in terrain made up of hard rock foundations, there exist 159 natural thermal water springs with temperatures exceeding 15°C. Geothermal energy in Serbia can play a significant role in increasing the consumption of profitable energy which is acceptable in view of preserving the environment.

Keywords: natural thermal water, temperatures, research, profitable energy